

ВІДГУК

офіційної опонентки професорки кафедри історії України та археології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
докторки історичних наук, професорки

Оксани Калішук

на дисертаційне дослідження Тетяни Банах

“Польсько-українське історичне примирення (1989–2013)”,

поданої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність теми дослідження. Коли заходить мова про українсько-польські відносини слово «історія» одразу ж спадає на думку. Впродовж віків співіснування між двома народами було різне – і спільні перемоги, успіхи, і конфлікти, суперечки від яких користі не було ні українцям, ні полякам.

Фільм Єжи Гоффмана “Вогнем і мечем” завершує фраза, більш ніж промовиста: “Війни тривали довго. Спустошувалась Річ Посполита, спустошувалася Україна. Ненависть вросла в серця і отруїла братську кров. Через сто п’ятдесят років російська цариця Катерина II завоювала Кримське ханство, ліквідувала Запорозьку Січ і зіграла вирішальну роль у занепаді Речі Посполитої”. І справді, усі наступні століття позначені ворожнечею між українцями та поляками (за винятком коротких епізодів союзу Пилсудського – Петлюри, спільної боротьби проти комуністичної навали у роки Другої світової війни та повоєнні роки).

Чи не найбільшим, умовно кажучи, *elephant in the room*, серед епізодів спільної історії, які донині викликають чимало емоцій та дискусій в Україні та Польщі, є події Другої світової війни. Війна росії проти України ставить українсько-польські суперечки довкола Волині і важких сторінок минулого в принципово новий контекст. Тема Волинської трагедії є широким полем для російської пропаганди і дезінформації. Тут непросто відділити правдивий біль та обурення від того, що є частиною російської пропаганди й агентів впливу, де вони діяли відавна.

Окрім того, “Волинська тема” виходить за вузькі межі й увиразнює цілу низку загальніших проблем – передовсім, подолання негативного образу українців в очах поляків і, відповідно, поляків в очах українців. Згідно із соціологічними опитуваннями ставлення поляків до українців. головна проблема взаємин між ними за визнанням респондентів – це “порозумітися з минулим”. Варто погодитися з дисертанткою, що актуальність дослідження зумовлена потребою пошуків механізмів примирення довкола конфліктів минулого, які все ще можуть перешкоджати добрим відносинам між державами та можливого примиренню після війн й конфліктів, що тривають у наш час

(с. 15). Навряд чи слушною є думка тих авторів, хто наполягає на не висвітленні конфліктних ситуацій в розвитку українсько-польських взаємин, необхідності реалізації спільних проєктів у економічній та військово-політичній сферах як механізму реалізації історичного примирення (як образно висловився Лукаш Адамський – «від історії не втечеш»).

Тож академічна, політична, суспільна актуальність запропонованого до розгляду дослідження п. Тетяни Банах не викликає сумніву.

Повнота викладу положень дисертації у наукових публікаціях, зарахованих за її темою. Апробацію основних положень дисертації, обґрунтованість та систематизованість її наукових результатів засвідчують наукові публікації авторки. За час роботи над науковим дослідженням п. Тетяна Банах опублікувала, зокрема, три статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії “Б”, одна – у закордонному та дві – тези доповідей. Висновки, отримані в ході дослідження, апробовані на Міжнародних конференціях, наукових семінарах й курсах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їхня достовірність та новизна. Аналіз поданої до розгляду дисертації та публікацій здобувачки наукового ступеня доктора філософії дозволяє зробити висновок про достовірність та обґрунтованість одержаних наукових результатів. Отримані положення та висновки є науково виваженими, аргументованими, опертими на належну джерельну базу та опрацьовану фахову літературу за темою дослідження. Список використаних джерел і літератури налічує 384 позицій, що дозволяє твердити про об’єктивність і обґрунтованість проведення дослідження.

Обґрунтованість та достовірність висновків дисертації забезпечує чітке окреслення об’єкта й предмета дослідження (с. 15), коректність постановки мети й завдань (с. 16), ефективний вибір методології та методів (с. 17) та відповідно обраний і реалізований проблемно-хронологічний принцип структури роботи. Важливо наголосити, що дослідження п. Тетяною Банах проведене на межі інтелектуальної й політичної історії та *Memory studies* (с. 17, 30).

Запорукою успіху роботи історика є джерельна база, яку він використовує у своїх студіях. І тут варто наголосити, що п. Тетяна Банах, окрім заяв і ухвал президентів та парламентів, заяв і листів політиків, громадських і церковних діячів, матеріалів *mainstream media* використала власні інтерв’ю з безпосередніми учасниками українсько-польського примирення (с. 26).

На підставі напрацювань Яна Кубіка та Майкла Бернгардта п. Тетяна Банах учасників дискусій типологізувала як мнемонічних воїнів, відмовників, перспективників, плюралістів (які повинні переважати перших в обох суспільствах, с. 169) та миротворців (які належать до попередніх, активно прлсувають примирення на практиці і мають бути представлені серед локального громадянського суспільства, с. 3, 169).

Не випадково авторка, характеризуючи методологію дослідження, особливо пильну увагу приділяє аналізу понять (“примирення”, “подолання минулого”, “перехідна справедливість”, “історична політика”, “інтелектуал”, “публічний інтелектуал”) довкола яких обертається дискусія та суспільному й політичному контекстам дискусії.

Одним із предметів розгляду дисертантки став “Цвинтар Орлят” у Львові. І це не випадково: на момент дискусій навколо цього знакового місця пам’яті актуальним залишалася міфологізація “оборони Львова” 1918 р., а відповідно самі події часто-густо трактували емоційно та виняткового крізь призму національної рації. Варто нагадати, що Польський військовий цвинтар у Львові, поруч із польським цвинтарем у Монте-Кассіно та Расу у Вільнюсі, є одним із найважливіших некрополів за межами РП. Тож питання відкриття “Цвинтаря Орлят” (як і волинське) отримало політичне забарвлення, стало своєрідним маркером, “лакмусовим папірцем” українсько-польських міждержавних відносин. Провадячи розмову про процес історичного примирення надважливо пам’ятати, що 24 червня 2005 р. Президент України Віктор Ющенко та Президент РП Александер Кваснєвський одночасно відкривали Меморіал воїнам УГА і польські військові поховання 1918–1920 рр., а саме відкриття уможливила низка компромісів, апелювання до християнських цінностей і тривала відкрита суспільна дискусія в обох країнах, у якій вагомою була роль інтелектуалів.

Не секрет, що найсуперечливішим у сучасних українсько-польських міждержавних та міжнаціональних відносинах та неподоланим “каменем спотикання” історичного примирення впродовж десятиліть залишається питання Волині’43. І саме цій проблемі присвячені два розділи роботи (“Спроби примирення щодо масових вбивств 1943 р. на Волині: від початку публічних дискусій до відзначення 60-х роковин трагедії” й “Зменшення та чергове зростання напруги у волинській дискусії. Акції примирення в 70-ті роковини масових вбивств у 2013 р.”).

Важливим, що дисертантка показує три виміри українсько-польського примирення: академічний (діалог і узгодження суперечливих питань між вченими, передовсім істориками), офіційний (позиції та дії вищих посадових осіб та державних

інституцій) та суспільний (пошук точок дотику між суспільствами та народами у якому вагому роль відіграють інтелектуали з обох сторін). Адже лише досягнення успіху на кожному з цих щаблів забезпечує загалом реалізацію процесу примирення.

Як зауважила сама дисертантка, примирення на основі християнських цінностей, його польсько-німецька формула “Вибачаємо і просимо пробачення”, яку активно просували на початку процесу українсько-польського примирення, була зреалізована лише частково (с. 168). Ба більше – у випадку українсько-польського примирення вона не спрацювала і цьому є низка причин (с. 162), а отже слід шукати інші варіанти полагодження волинської суперечки.

Аналіз основних розділів дисертації засвідчує, що п. Тетяна Банах доволі повно розглянула передумови, хід і тенденції процесу українсько-польського історичного примирення, розкриваючи різні його аспекти від часу відновлення демократичної польської держави.

Висновки містять найважливіші результати дослідження, є науково обґрунтованими та не викликають принципових застережень. Окремо варто наголосити на одному з висновків дисертантки. Ходить про росію як третю сторону, яка прямо чи опосередковано впливала на українсько-польські відносини. Вона перешкоджала українсько-польському примиренню і, водночас, спонукала до об’єднання української та польської політичної та інтелектуальної еліти (с. 163). У своєму розпорядженні росія має надцінний ресурс (архіви НКВД-КГБ-ФСБ), який регулярно використовує для підживлення конфлікту версій історії через вкиди документів. Залишається лише шкодувати, що ця теза не знайшла ширшого розвитку у роботі.

Практичне значення одержаних результатів. Аналіз процесу українсько-польського історичного примирення 1989-2013 рр. є важливим для подальших наукових дискусій, навчального процесу, при підготовці навчальних посібників. Також фактичний матеріал та висновки дисертації можуть використовувати політики, журналісти та загалом учасники українсько-польського діалогу (с. 18).

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертація Тетяни Банах “Польсько-українське історичне примирення (1989–2013)” виконана із дотриманням академічної доброчесності. Під час рецензування текстових запозичень без посилання на відповідне джерело та інших порушень не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. П. Тетяні Банах вдалося здійснити оригінальне й самостійне дослідження. Водночас, при всіх позитивних рисах та перевагах у тексті дисертації можна вказати на нюанси та дискусійні моменти, які не

применшують зроблене Дисертанткою, проте викликають певні питання, застереження і рефлексії, що можуть слугувати підґрунтям для наукової дискусії.

Хронологічно дослідження п. Тетяни Банах охоплює 1989 – 2013 рр. Якщо нижня межа, пов'язана з початком посткомуністичної трансформації у Республіці Польща, не викликає застережень, то верхня – 70-та річниця волинських подій як останні помітні акції польсько-українського примирення (с. 16) радше є дискусійною. Акції у 70-ті роковини волинських подій навряд чи можна вважати крайніми помітними акціями українсько-польського примирення. У академічному вимірі 2015 р. відбулася спроба повернення до діалогу істориків обох країн і це була одна з небагатьох державних ініціатив; у політичному вимірі не можна ігнорувати спільну участь президентів України і РП у багослужінні в Луцьку у 80-ті роковини українсько-польського протистояння; у суспільному дискурсі щонайменше заслуговують на увагу зусилля УГКЦ щодо досягнення примирення між українцями й поляками (нагадаємо про відповідні Звернення Блаженнішого Святослава та єпископів УГКЦ у Польщі з проханням про молитву за жертв польсько-українського протистояння 4 липня 2016 р., Позицію Голови ПЄК і Глави УГКЦ щодо рішення про продовження діалогу та примирення “У любові та правді” 27 серпня 2019 р., Промову Глави УГКЦ у Польщі “Прощення і примирення – християнська альтернатива для конфліктуючих народів” 30 серпня 2019 р., Заяву Блаженнішого Святослава і архієпископа Станіслава Гондецького до 80-их роковин Волинської трагедії 17 липня 2023 р., Звернення греко- і римо-католицьких єпископів України з нагоди 90-ї річниці Волинської трагедії 9 липня 2023 р.).

Розуміючи, що розгляд історіографії не може бути вичерпним, усе ж зробимо наступні застереження. Передовсім, будь-який історіографічний огляд є спробою аналізу знання та поглядів на проблему, а отже, він потребує прийняття і застосування певної ознаки для класифікації використаних студій. Це може бути проблемний, хронологічний принцип або характеристика національних історіографій. На жаль, жодного із можливих варіантів авторкою дисертації не було запропоновано. Окрім того, варто було б звернути увагу на розвідки Олександра Моцика, Олега Піха, Людмили Стрільчук. Для розуміння суспільної значимості історіографічних джерел видається важливим вказати на наявність перекладів робіт провідних фахівців. Як приклад наведу лише факт перекладу доробку Гжегожа Мотики англійською, російською, українською, чеською мовами.

Визнаючи широку та репрезентативну джерельну базу студії п. Тетяни Банах усе ж, зважаючи на специфіку об'єкту і предмету дослідження, вважаємо недостатньо

використаним дисертанткою потенціал соціологічних досліджень. Передовсім ходить про численні соціологічні опитування Центру досліджень суспільної думки (Centrum Badań Opinii Społecznej). Впродовж десятків років ця інституція проводить заміри і щодо ставлення поляків до різних народів, і щодо ставлення поляків до різних історичних подій. Щоп'ять років від 2003 р. дослідники проводили опитування обізнаности та ставлення респондентів щодо власне волинських подій. Це дозволяє зробити висновки про ефективність політики пам'яті, впливу геополітичних обставин на процес українсько-польського історичного примирення.

Загалом погоджуючись із оцінкою ситуації довкола “Цвинтаря Орлят” як позитивного, “найуспішнішого” прикладу українсько-польського примирення, усе ж зауважимо що ситуація не виглядає настільки однозначною. Як відомо, у грудні 2015 р. на територію Меморіалу львівських орлят на Личаківському цвинтарі повернуто скульптури левів, які ще у 1970-х роках радянська влада вивезла, а під час дискусій 2005 р. не дала згоди на повернення. Відтоді відомо про цілу низку спроб пошкодити ці скульптури левів (остання, наскільки нам відомо відбулася 9 грудня 2018 р.). Рівно ж, скандал викликали плани Варшави 2017 р. розмістити зображення “Цвинтаря орлят” (як і вільнюської Острої Брами) у новому паспорті.

Історичне примирення є складним процесом на який впливають і зовнішні, і внутрішні чинники. Саме характеристики та виокремлення внутрідержавних контекстів, на нашу думку, не достатньо у роботі п. Тетяни Банах. Історичні питання часто-густо використовуються у боротьбі за електорат у РП. При цьому це не лише українсько-польська, а й польсько-німецька, польсько-литовська, польсько-чеська, польсько-єврейська історія. Тому розмірковуючи над моделями історичного примирення обов'язково це враховувати.

Примирення щодо історичного минулого є певним трендом у ході євроінтеграційних процесів. Переважна більшість європейських народів, що сусідують між собою, мають у минувшині те, що їх роз'єднує. І їм довелося здійснювати порахунки з важким минулим, “важкими питаннями”. Тож ситуація між українцями й поляками не є чимось винятковим. Компаративний зріз польсько-німецького, німецько-французького, сербо-хорватського історичного примирення дозволив би побачити спільне й відмінне з процесом українсько-польського історичного примирення, виявити прорахунки, невиконані домашні завдання та напрацювати практичні рекомендації щодо кроків, які дозволили б успішно рухатися на шляху історичного порозуміння.

Крім того, слід визнати, що дисертація написана правильною літературною мовою, хоча інколи в ній трапляються помилки та зустрічаються недоречності.

Висновок. Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не впливають на загальну високу оцінку роботи та не применшують її наукову цінність. Дисертація Тетяни Банах “Польсько-українське історичне примирення (1989–2013)” є цілісним, самостійним дослідженням, що містить значну наукову новизну та підштовхне до подальших історичних дискусій.

Дисертація представляє собою оригінальне, завершене наукове дослідження, яке дозволяє в сукупності вирішити заявлену наукову проблему. Використання різного роду джерел, аналіз наукової літератури за напрямком дослідження, повнота розкриття теми засвідчують належний дослідницький рівень наукової роботи та дає підстави вважати, що завдання, які ставила перед собою дисертантка, успішно виконані й цілком втілені у висновках з обґрунтуванням.

Дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 21. 01. 2017 р. “Про затвердження вимог до оформлення дисертацій” зі змінами та доповненнями, внесеними наказом № 759 МОН України від 31. 05. 2019 р. та вимогам “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії” (Постанова Кабінету Міністрів України № 44 від 12. 01. 2022 р., зі змінами, внесеними Постановою Уряду № 341 від 21. 03. 2022 р.), а її авторка Тетяна Банах заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальності 032 Історія та археологія.

Доктор історичних наук, професор
кафери історії України та археології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Оксана Калішук

